

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ЯКОВЛЄВ АНДРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 342 (477)

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ:
ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ**

12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2021

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі державно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор **Скрипнюк Олександр Васильович**, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, заступник директора з наукових питань, дійсний член (академік) НАПрН України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Крусян Анжеліка Романівна**, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права;

доктор юридичних наук, професор **Марцеляк Олег Володимирович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри конституційного права Інституту права;

доктор юридичних наук, професор **Ковальчук Віталій Богданович**, Національний університет «Львівська політехніка», завідувач кафедри теорії і філософії, конституційного і міжнародного права Інституту права, психології та інноваційної освіти.

Захист відбудеться «21» вересня 2021 року о 10:00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84а.

Автореферат розіслано «19» серпня 2021 року

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О. Р. Дашковська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. У сучасній юридичній науці спостерігається чітка тенденція до зміни теоретико-методологічних підходів до розгляду конституційного процесу. Поряд із усталеним сприйняттям цього явища як процесуальної форми існування та реалізації конституційного права, самостійного виду юридичного процесу, а подекуди ототожненням конституційного процесу із конституційно-процесуальним правом, можна констатувати новаторські ідеї стосовно значного розширення змісту та ширшого розуміння конституційного процесу. Такий теоретико-методологічний підхід дозволяє виокремити в конституційному процесі щонайменше декілька рівнів, які охоплюють як власне нормативні зміни, так і розвиток нової правової ідеології, а також укорінення нових конституційно-правових цінностей паралельно з розвитком теорії конституційного процесу і відповідних доктринальних змін на рівні осмислення і сприйняття конституційного права і його суспільного призначення.

Наголошуючи на потребі більш «широкого» тлумачення змісту поняття конституційного процесу, за якого воно розглядається не лише як процес внесення змін до Конституції України, але насамперед як модернізація та оновлення всієї системи правової взаємодії держави і суспільства, постає важливе та значиме у теоретико-методологічному аспекті питання удосконалення наукових основ забезпечення конституційного процесу, а також розробки моделей, які максимально сприяли б становленню України як демократичної, правової і соціальної держави з одного боку, й розвиткові сучасного громадянського суспільства – з іншого.

Постановка питання конституційного процесу як комплексної проблеми юридичної науки зумовлює звернення до трьох аспектів: 1) теоретичних і методологічних підходів у дослідженні конституційного процесу; 2) ретроспективного аналізу конституційного процесу в Україні; 3) сучасного конституційного процесу як трансформації конституційного ладу держави та актуальних проблем конституційного процесу в сучасній Україні.

Актуальність розгляду конституційного процесу як динамічного явища конституційного розвитку визначається не лише в питаннях теоретичного тлумачення його змісту. Звернення до практичних державотворчих процесів в Україні засвідчує нагальну необхідність комплексного підходу до процесу конституційної модернізації, який надав би змогу забезпечити та гарантувати базові принципи

конституціоналізму та досягти мети конституційного процесу – приведення системи конституційно-правового регулювання у відповідність не до партикулярних політичних інтересів чи певних обставин, а до загальносуспільних потреб, які визначають сутність та засоби конституційно-правового регулювання.

Зміни конституційно-правових відносин, розвиток Української держави та поступове формування демократичних основ її взаємодії з громадянським суспільством супроводжуються зміною підходів як щодо напрямів, так і засобів модернізації Конституції України. Значною мірою цьому сприяє правовий досвід розвитку основних демократичних інститутів (як позитивний, так і негативний), який було накопичено з моменту проголошення незалежності. Будь-які зміни на рівні Конституції як Основного Закону не можуть і не повинні відбуватись поза розробкою відповідної науково-юридичної бази, що є результатом інтелектуального творчого процесу пізнання правової дійсності, яка здатна не лише внести значний елемент стабільності і передбачуваності у конституційний процес, але й забезпечити його у майбутньому від «прорахунків» і «недосконалостей», які гальмують становлення України як демократичної, правової і соціальної держави, одним з головних пріоритетів якої є сприяння розвитку громадянського суспільства. Наразі йдеться про необхідність істотного посилення наукового забезпечення конституційного процесу, про світову закономірність зростання ролі юридичної науки в конституційному розвитку.

Ці чинники актуалізують проблему комплексного дослідження теоретичних та практичних аспектів конституційного процесу як динамічного явища трансформації конституційного ладу держави. Її розв'язання передбачає залучення широкої джерельної бази. Щодо нормативно-правових джерел, ними є конституційні акти періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 років, Конституції УРСР, Конституція України 1996 року зі змінами 2004, 2014 рр., проекти Конституції України 1992–1993 рр., законодавство України, акти Конституційного Суду України, нормативно-правові акти вищих органів державної влади. Використання «розширеного» тлумачення змісту конституційного процесу як методологічної основи дослідження зумовлює необхідність звернення не лише до нормативно-правових джерел, які були чинними на момент виконання роботи, а й до тих, які втратили чинність.

З огляду на те, що у своєму конституційно-правовому розвитку Україна орієнтується на практики і моделі організації й функціонування системи державної влади, які вже було апробовано у розвинених

демократичних державах світу, заслуговує на увагу науковий доробок порівняльного конституційного права, яке дає змогу отримати більш повну і широкую наукову «картину», в якій спосіб здійснюється конституційно-правове забезпечення конституційного процесу закордоном. Ці питання досліджують М. Баглай, Н. Боброва, В. Бородін, Г. Василевич, Н. Вітрук, Л. Воєvodін, М. Воронкова, Ф. Гаєк, В. Гессен, А. Гравіна, Е. Грігоніс, Н. Гуцан, В. Дробишевський, Л. Дюгі, Р. Енгібарян, В. Зоркін, Т. Зюзіна, В. Іванов, В. Кашепов, Ю. Краснов, Б. Кістяковський, О. Кічалюк, С. Котляревський, І. Краець, О. Кутафін, В. Леонтьєв, О. Макарова, А. Медушевський, А. Мішин, Д. Мутагіров, А. Пархоменко, В. Пастухов, С. Поярков, Ф. Раянов, А. Седегов, Ю. Тихомиров, Ж. Тлембаєва, В. Фокін, Е. Шугріна та ін.

Що ж до теоретичних джерел, наголос було зроблено переважно на тих працях (вітчизняних і зарубіжних юристів, що працюють у галузі конституційного права, теорії держави і права), в яких крізь призму аналізу і розв'язання конкретних проблем у сфері організації та функціонування органів державної влади та громадянського суспільства здійснено спробу представити конституційний процес як модернізацію та оновлення всієї системи правової взаємодії держави і суспільства в цілому. Серед вітчизняних дослідників насамперед це праці таких авторів, як: К. Бабенко, О. Бандурка, Ю. Барабаш, А. Георгіца, С. Головатий, Р. Гринюк, П. Євграфов, А. Засць, В. Ковальчук, М. Козюбра, І. Коліушко, А. Колодій, А. Крусян, В. Лемак, О. Мироненко, Л. Наливайко, М. Оніщук, О. Петришин, В. Погорілко, С. Погребняк, Х. Приходько, Д. Прокопов, О. Пушкіна, В. Речицький, М. Савчин, О. Святоцький, С. Серьогіна, В. Скрипнюк, О. Скрипнюк, І. Словська, О. Совгіря, П. Стецюк, В. Сухонос, В. Тацій, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, Б. Футей, В. Шаповал, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, Л. Юзьков та інші. Саме вони і складають основу теоретичної, методологічної та джерельної бази дослідження, яке водночас не має на меті охопити всі праці сучасних авторів, у яких предметом аналізу стають ті чи інші аспекти конституційно-правового розвитку. Дослідження конституційного процесу позиціонується більше в конституційно-правовій, аніж теоретико-правовій площині.

Незважаючи на солідний науковий доробок, присвячений окремим теоретико-правовим та прикладним аспектам конституційного процесу, комплексному розгляду конституційного процесу як динамічного явища трансформації конституційного ладу держави, фактора демократизації держави в Україні, виявленню та аналізу

актуальних проблем конституційного процесу в сучасній Україні приділено недостатньо уваги, що й зумовлює актуальність дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми кафедри державно-правових дисциплін та кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія»: «Історія теорії та практики вітчизняного та зарубіжного конституціоналізму» (номер державної реєстрації: 0112U007515). Крім того дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 03 березня 2016 року; спрямована на реалізацію Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, та відповідає вимогам Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 року (ст. 3).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає у формуванні доктринального підходу до конституційного процесу як складного динамічного явища трансформації конституційного ладу держави через його ретроспективний аналіз, виявлення та концептуалізацію актуальних проблем, а також формулювання теоретичних висновків і науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення цього процесу крізь призму модернізації та оновлення всієї системи правової взаємодії держави і суспільства в цілому.

Для досягнення поставленої мети визначено такі дослідницькі завдання:

- визначити поняття конституційного процесу в сучасній науці конституційного права;
- розкрити конституційний процес як фактор демократизації держави в Україні;
- визначити особливості втілення принципів соціальної державності в сучасному конституційному процесі;
- охарактеризувати генезу та стан забезпечення принципів правової держави в розвитку конституційного процесу;
- охарактеризувати конституційний процес і конституційні акти України початку ХХ ст. та радянського періоду;
- з'ясувати особливості конституційного процесу в незалежній Україні початку – середини 90-х рр. ХХ ст.;

– розкрити досвід політичної реформи 2004–2014 рр. в контексті сучасного конституційного процесу;

– з'ясувати особливості розвитку інститутів державної влади (парламентаризму, інституту глави держави, реформування системи виконавчої влади, судових і правоохоронних органів) в сучасному конституційному процесі України;

– розкрити конституційно-правові основи місцевого самоврядування та децентралізації як складової конституційного процесу;

– виявити і концептуалізувати актуальні проблеми конституційного процесу в Україні (політичні і правові детермінанти, забезпечення стабільності конституційного законодавства, значення органів конституційної юрисдикції, стан і перспективи євроатлантичної інтеграції України).

Об'єктом дослідження є конституційно-правові відносини, що виникають в Україні між суб'єктами конституційного права в ході здійснення конституційного процесу.

Предметом дослідження є конституційний процес як конституційно-правове явище, теорія, історія та практика творення конституційного ладу в сучасній Україні.

Методи дослідження. Методологічна база напрацьована з урахуванням мети і завдань, а також особливостей об'єкта і предмета дослідження. Багатоаспектний характер вивчення теоретичних та практичних аспектів реалізації конституційного процесу в Україні зумовив використання цілої системи загальнонаукових, міждисциплінарних та конкретно-наукових методів.

Діалектичний підхід дав змогу визначити сутність та зміст поняття конституційного процесу, з'ясувати його природу та особливості практичної реалізації в сучасній Україні (підрозділи 1.1., 1.4.). Поєднання методів індукції та дедукції з синтетичним (композиційним) методом дало підстави виокремити в конституційному процесі кілька рівнів та аспектів, які охоплюють як власне нормативні зміни, так і розвиток нової правової ідеології, а також укорінення нових конституційно-правових цінностей паралельно з розвитком наукової теорії конституційного процесу і відповідних доктринальних змін на рівні осмислення і сприйняття конституційного права і його суспільного призначення (підрозділи 1.2., 2.4.).

Застосування системного підходу до дослідження поняття конституційного процесу засвідчило, що зміни на рівні конституційного права стосуються не одного інституту (або їх групи), а системи

конституційного права в цілому, що передбачає трансформацію основ конституційного ладу. За допомогою підвидів системного методу (системно-функціонального, системно-елементного, системно-структурного) було окреслено підходи до змісту конституційного процесу у сучасних конституційно-правових дослідженнях за критерієм загального тлумачення його сутності; обґрунтовано пов'язані напрями, за якими має відбуватися процес демократизації Української держави на сучасному етапі; визначено багаторівневий характер дослідження співвідношення політики і права у конституційному процесі (підрозділи 3.1., 3.2., 3.4.).

Порівняльний та історичний аналіз (ретроспективний аналіз) застосовувався при характеристиці попередніх періодів державотворення з метою виявлення найбільш плідних конституційних ідей та рекомендацій застосування моделей функціонування і розвитку окремих інститутів конституційного права в сучасній Україні (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3., 2.4., 4.1.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що представлена робота є комплексним дослідженням, в якому, на основі опрацювання проблем теоретичного, нормативного і правозастосовного характеру, сформовано доктринальний підхід до розуміння конституційного процесу як складного динамічного явища трансформації конституційного ладу держави та розглянуто практичні аспекти його реалізації в сучасній Україні.

У результаті проведеного дослідження одержано нові теоретико-методологічні положення та науково обґрунтовані висновки, розроблені пропозиції, які мають наукову новизну та є особистим внеском дисертанта у розвиток конституційного права, а саме:

уперше:

– виокремлено два підходи до змісту конституційного процесу у сучасних конституційно-правових дослідженнях за критерієм загального тлумачення його сутності: 1) «вузьке» розуміння конституційного процесу як самостійного виду судового процесу і одночасно як галузі процесуального права і процесуального законодавства України; 2) «широке» – як розвитку конституційного права і конституційного законодавства в цілому, пов'язаного з об'єктивною суспільно-детермінованою необхідністю трансформацій системи конституційного права і конституційно-правового регулювання шляхом внесення змін у чинні або прийняття нових конституційних актів;

– обґрунтовано три пов'язані напрями, за якими має відбуватися процес демократизації Української держави на сучасному етапі: а) як

спосіб організації і функціонування системи державної влади; б) як практика розвитку суспільства та його публічної сфери, що передбачає наявність та практичну забезпеченість широкого кола прав і свобод громадян; в) як система взаємодії держави і громадянського суспільства;

– доведено, що соціальна держава є однією з визначальних детермінант конституційного процесу в незалежній Україні, оскільки конституційна інституціоналізація соціальної держави, яка передбачає удосконалення системи правових гарантій забезпечення соціального захисту, соціальної безпеки та соціального розвитку людини і громадянина, є невід’ємним елементом конституційного ладу;

– здійснено прикладне застосування досвіду політичної реформи 2004 р., якою було запроваджено парламентсько-президентську республіку, а саме врахування недоліків у функціонуванні конституційно-правових інститутів протягом 2004–2014 рр. шляхом виявлення їх в ідеях парламентаризму та намаганнях реалізувати їх у конституційному процесі сучасної України;

– окреслено підходи до реформування виконавчої влади в контексті поділу влади за допомогою визначення інституційних кореляцій між порядком організації та функціонування виконавчої влади і формою державного правління, яке може бути забезпечене шляхом побудови цілісної різнорівневої системи виконавчої влади, спроможної реалізовувати не лише виконавчі функції, але й забезпечувати права і свободи людини і громадянина;

– виявлено складний діалектичний зв’язок між розвитком судової влади та процесом конституційної модернізації, в умовах якого, з одного боку, проблеми функціонування судової гілки влади зумовлюють потребу у вдосконаленні системи конституційних гарантій її належного функціонування, а з іншого – процес конституційної модернізації охоплює реформування судової влади;

– визначено дворівневий характер дослідження співвідношення політики і права у конституційному процесі: 1) загальнотеоретичний – конституційний процес розглядається безвідносно до конкретних соціально-історичних обставин його перебігу; 2) практичний – конституційний процес аналізується в контексті сучасного стану та перспектив розвитку незалежної України;

– запропоновано новий механізм внесення змін до Конституції України, зокрема парламентсько-всенародний, за якого коло суб’єктів, які можуть ініціювати внесення змін до Конституції України, включає народ України, Верховну Раду України, Президента України, Верховний Суд України та Конституційний Суд України;

удосконалено:

– застосування системного підходу до дослідження поняття конституційного процесу з огляду на те, що зміни на рівні конституційного права стосуються не одного інституту (або їх групи), а системи конституційного права в цілому, що передбачає трансформацію основ конституційного ладу, удосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина, конституційних основ організації і функціонування системи органів публічної влади, основ територіального устрою та місцевого самоврядування;

– уявлення, що запровадження ідей конституціоналізму та спроможність процесу конституційної модернізації залежить від ефективності забезпечення принципів правової держави як основи конституційного розвитку України, що передбачає комплексне реформування системи державної влади та її основних інститутів;

– розуміння закономірностей і тенденцій, що визначають конституційний розвиток України на початку XXI ст., крізь призму історичного виміру конституційних традицій і трансформацій, притаманних Україні у XX ст.;

– бачення перспектив реформування парламенту як вищого органу законодавчої влади в Україні в умовах модернізації Конституції України;

– пропозиції щодо реформування інституту глави держави в частині більш чіткого конституційно-правового визначення статусу та формування нових механізмів і гарантій взаємодії з іншими органами державної влади шляхом внесення змін до Конституції та прийняття спеціалізованого закону, який конкретизував би статус і повноваження Президента України;

– розуміння проблематики забезпечення стабільності Конституції, яка має діалектичну природу і зумовлюється специфікою розвитку будь-якого суспільства;

набули подальшого розвитку:

– положення щодо застосування «широкого» підходу до визначення поняття конституційного процесу, що дало змогу розширити його шляхом включення динамічно-історичної складової, яка передбачає врахування специфіки, закономірностей та характерних для держави конституційних змін;

– уявлення про те, що конституційні зміни повинні стосуватись не окремо взятих державного і суспільного ладу, а конституційного ладу в цілому як конституційно-правової категорії, яка охоплює основи і державного, і суспільного ладу України;

- рекомендації щодо супроводження реалізації принципу поділу державної влади в сучасних умовах державотворення відповідними конституційними змінами в частині встановлення і конкретизації форми державного правління;

- систематизація основних проблем сучасного парламентаризму в Україні в умовах парламентсько-президентської форми правління;

- підхід до розвитку системи правоохоронних органів України як складового елемента забезпечення системи функцій держави і сфери конституційного регулювання;

- положення з проблематики реформування місцевого самоврядування як конституційного інституту, що потребує приведення у відповідність до Європейської хартії місцевого самоврядування;

- доктринальне положення стосовно стану сучасного конституційного процесу в Україні в контексті поглиблення євроатлантичної інтеграції та формування конституційно-правової основи для практичного втілення фундаментальних європейських правових цінностей та стандартів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення, отримані в результаті проведеного дослідження, можуть бути використані:

- у *правотворчій діяльності* – в процесі вдосконалення конституційних і законодавчих актів в частині регулювання конституційного процесу, трансформації інститутів державної влади та місцевого самоврядування, реформування системи судових та правоохоронних органів, внесення змін і доповнень до Конституції;

- у *правозастосовній діяльності* – при вирішенні актуальних проблем, пов'язаних із здійсненням конституційного процесу в Україні;

- у *науково-дослідній діяльності* – для подальших досліджень теоретичних та прикладних аспектів конституційного процесу, конституційного права, конституціоналізму, в тому числі в сучасній Україні;

- у *навчальному процесі* – для розробки навчально-методичної літератури з конституційного права, конституційного процесу; розробки і викладання навчальних курсів «Конституційне право», «Конституційний процес», «Конституційний процес в Україні».

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки були оприлюднені на: міжнародній науково-практичній конференції «Правова доктрина – основа формування правової системи держави» (м. Харків, 20–21 листопада 2013 р.); міжнародній науково-практичній

конференції «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 13–14 квітня 2018 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування» (м. Запоріжжя, 26–27 жовтня 2018 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне правотворення: питання теорії та практики» (м. Дніпро, 31 травня–1 червня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права» (м. Львів, 14–15 червня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності» (м. Харків, 15–16 травня 2020 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства» (м. Харків, 4–5 вересня 2020 р.); круглому столі «Цифрові трансформації України 2020: виклики та реалії» (м. Харків, 18 вересня 2020 року); круглому столі «Стратегії підприємницької діяльності в інтересах сталого розвитку малого і середнього інноваційного підприємництва» (м. Харків, 16 листопада 2020 року).

Публікації. Основні положення дисертації знайшли своє відображення в тридцять одній науковій праці, а саме: одній індивідуальній монографії, двадцять одній статті, що опубліковані у фахових наукових виданнях, тезах дев'яти доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях та круглих столах.

Структура та обсяг дисертації визначаються змістом наукової проблеми і спрямовані на досягнення поставленої мети. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на сімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатка. Загальний обсяг дисертації становить 436 сторінок, з яких основного тексту – 385 сторінок, список використаних джерел – 428 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, визначаються мета і завдання, об'єкт і предмет дослідження, характеризується методологія, наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, вказується їх апробація, інформація щодо публікацій автора, структури й обсягу дисертації.

Розділ 1 «Теоретичні й методологічні основи дослідження конституційного процесу в Україні» складається з чотирьох підрозділів, у ньому проведено дослідження теоретичних і методологічних засад конституційного процесу в Україні, що передбачало встановлення поняття конституційного процесу в сучасній науці конституційного права, його розгляд як фактора демократизації держави, дослідження принципів соціальної державності в сучасному конституційному процесі та принципів правової держави в контексті забезпечення конституційного процесу.

У підрозділі 1.1. *«Поняття конституційного процесу в сучасній науці конституційного права»* проаналізовано теоретико-методологічні засади конституційного процесу в Україні, в ході якого виявлено, що попри своєрідне «засилля» інституціональної методології конституційно-правових досліджень всередині та наприкінці минулого століття, наразі, на початку ХХІ століття дедалі більшої ваги набуває проблематика процесуального або динамічного вивчення тих чи інших конституційно-правових явищ, насамперед конституційного процесу.

Автор ставить і відповідає на питання, що саме повинен містити сучасний конституційний процес, якщо за його мету ставиться фундаментальне оновлення основ конституційного ладу, забезпечення демократичного розвитку України, удосконалення механізмів гарантування принципів правової і соціальної державності, та чи слід в такому разі враховувати минулий конституційний досвід України.

Досліджено специфіку сучасного стану конституційного розвитку України, в ході чого з'ясовано, що розробка будь-якої науково обґрунтованої концепції державного будівництва та конституційної модернізації сучасної України неможливі поза зверненням до такого поняття як конституційний процес. Тож, експлікація теоретичного змісту поняття конституційного процесу виявляється актуальною в плані розробки загальної методології та програми конституційних змін.

Зважаючи на відсутність у сучасній науці конституційного права загального та визнаного переважною більшістю дослідників розуміння конституційного процесу, автор аналізує теоретико-методологічні способи встановлення змісту поняття конституційного процесу і виокремлює два основні підходи до змісту конституційного процесу в сучасних конституційно-правових дослідженнях за критерієм загального тлумачення його сутності – «вузький» і «широкий». Автору імпонує ідея доцільності виходу за вузькі межі інтерпретації змісту поняття конституційного процесу.

У підрозділі 1.2. «Конституційний процес як фактор демократизації держави в Україні» об'єкт дослідження розглядається через призму демократизації. На думку автора, істотне зростання ролі права в розвитку держави і громадянського суспільства перетворює його, а також пов'язаний з ним процес конституційної модернізації, на один з головних засобів демократизації України. Конституційний процес в сучасній Україні не рекомендовано сприймати лише в рамках конституційного права, адже в реальності йдеться про докорінні демократичні зміни держави і суспільства, тоді як саме конституційне право постає одночасно тим фундаментом і основою, які спроможні надати процесу демократизації не лише відповідного стимулу та спрямованості, але й чіткої та легітимної конституційно-правової форми.

Серед головних проблем модернізації Конституції України, напряму пов'язаних з демократизацією суспільства і держави виокремлено: визначення і конституційне закріплення форми правління; збалансування системи державної влади та посилення ефективності інститутів контролю з боку громадянського суспільства над державною владою; удосконалення системи гарантій та конституційного забезпечення прав і свобод людини і громадянина; розширення правової бази участі громадян у процесі державного управління; удосконалення інститутів безпосереднього народовладдя як основи реалізації принципу народного суверенітету і впливу громадянського суспільства на діяльність держави і органів державної влади; гарантування і поглиблення самоврядних основ організації і функціонування суспільства, розширення прав і повноважень органів місцевого самоврядування.

У підрозділі 1.3. «Втілення принципів соціальної державності в сучасному конституційному процесі» доведено, що соціальна держава є однією з визначальних детермінант всього конституційного процесу в незалежній Україні. Практична реалізація та законодавче забезпечення становлення України як соціальної держави є невід'ємною частиною сучасного конституційного процесу в Україні не лише з погляду визначення загальних цілей державного і правового розвитку, але й в аспекті утвердження конституційних основ стабільності та незмінності соціальних пріоритетів державної влади незалежно від поточних питань політичного курсу, а також зміни в системі органів державної влади.

Акцентовано увагу на тому, що конституційна інституціоналізація соціальної держави, яка охоплює удосконалення системи правових гарантій забезпечення соціального захисту, соціальної безпеки та

соціального розвитку людини і громадянина, стає одним з елементів конституційного ладу. Подальша діяльність органів влади та інститутів громадянського суспільства у напрямі конституційної модернізації повинна бути спрямована не лише на удосконалення системи державної влади (йдеться про розвиток системи «стримувань і противаг», запровадження нових механізмів взаємодії та взаємного контролю різних гілок державної влади, проведення судової реформи, гарантування ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина, розвиток форм безпосереднього народовладдя тощо), але й на створення надійних гарантій реалізації принципів соціальної держави, що надасть поняттю соціальної держави не лише юридичне закріплення у тексті Конституції, але й комплексне конституційне-правове обґрунтування в системі чинного конституційного права. Автор доводить, що соціальна держава може бути охарактеризована не лише як загальна мета державотворчих і правотворчих процесів, але й як одна з визначальних детермінант всього конституційного процесу в незалежній Україні.

У підрозділі 1.4. «Принципи правової держави, їх генеза та забезпечення в розвитку конституційного процесу» визначено, що демократичний розвиток України, євроатлантична інтеграція, запровадження ідей конституціоналізму та спроможність процесу конституційної модернізації сприяти досягненню цих завдань залежить від ефективності забезпечення принципів правової держави як основи конституційного розвитку України, зокрема, принципу верховенства права як основи конституційного розвитку України, пріоритету прав і свобод людини і громадянина в сучасному конституційному процесі, принципу поділу державної влади в сучасних умовах державотворення.

На думку автора, подальше конституційне утвердження України як демократичної, правової, соціальної охоплює процес практичного втілення та конституційного забезпечення принципу пріоритету прав і свобод людини і громадянина, оскільки він надає самому конституційному процесу нової парадигмальної визначеності. В процесі внесення змін і доповнень до Конституції України або ж в процесі її модернізації запропоновано чітко закріпити на нормативному рівні принцип пріоритетності прав і свобод людини і громадянина порівняно з іншими цілями і завданнями держави. Це дозволило б не тільки відобразити одну з ключових тенденцій розвитку сучасного права, але й надати новий гуманістичний імпульс реформуванню Конституції та конституційного права в цілому. Автор наголошує на важливому факторі, який актуалізує та підвищує роль принципу пріоритету прав і свобод людини і громадянина в конституційному процесі сучасної

України, – його значенні для завершення євроінтеграційних процесів, оскільки ключовою проблемою у відносинах України та ЄС, яка перешкоджає входженню України в загальноєвропейський простір, є саме стан забезпечення, охорони та захисту прав людини в Україні.

Підкреслено, що подальша модернізація Конституції України передбачає створення надійних правових основ не лише для запровадження системи поділу публічно-владних повноважень між органами державної влади, що належать до різних гілок влади, але й для забезпечення їх взаємодії. З огляду на це запропоновано зафіксувати на конституційному рівні принцип субсидіарності в діяльності гілок державної влади та застосувати практику визнання, поряд з принципом поділу гілок державної влади, принципу їх взаємодії. В оновленій Конституції України має бути враховано існування в національній системі державної влади таких державних органів, що не належать до трьох «класичних» гілок державної влади і конституують «нові», відносно самостійні гілки державної влади. Це сприятиме не тільки оптимізації роботи системи державної влади в цілому, але й покладе край численним суперечкам щодо належності окремо взятих органів державної влади до тієї чи іншої гілки.

Розділ 2 «Конституційний процес в Україні ХХ – початку ХХІ століття: ретроспективний конституційно-правовий аналіз» містить дослідження конституційного процесу і конституційних актів національно-визвольних змагань в Україні 1917–1921 років, розгляд конституційних актів радянського періоду та аналіз конституційного процесу незалежної України.

У підрозділі 2.1. *«Конституційний процес і конституційні акти України початку ХХ століття»* досліджуються конституційний процес і конституційні акти національно-визвольних змагань в Україні 1917–1921 рр. Автор доводить, що важливою частиною сучасної теорії конституційного процесу як одного з напрямів досліджень в галузі конституційного права є звернення до історії його розвитку на початку ХХ століття протягом 1917–1921 рр., які ознаменувались спробами побудови незалежної та суверенної України. І хоча ці спроби виявились невдалими, вони мали важливе значення для формування традицій українського конституціоналізму та для загального спрямування конституційного процесу в бік реалізації цілей побудови суверенної, незалежної, правової та демократичної держави. В дослідженні застосовано діахронічний вимір конституційного процесу, щоб продемонструвати не лише його органічну єдність з традицією конституціоналізму в Україні, але й виявити його історичні

закономірності як одного з основних аспектів конституційного розвитку України. Автор доводить, що, зважаючи на об'єктивну потребу у модернізації Конституції України, слухним є звернення до джерел та витоків українського конституціоналізму початку ХХ століття як з погляду конституційних ідей, так і в контексті удосконалення та запровадження конкретних моделей функціонування і розвитку окремих інститутів конституційного права, зокрема, організації та функціонування державної влади, місцевого самоврядування, закріплення системи прав і свобод людини і громадянина.

У підрозділі 2.2. «Конституційні акти в Україні радянського періоду» автор утверджується в думці, що ретроспективний аналіз конституційного процесу на території України у ХХ столітті неможливий без дослідження особливостей конституційних актів радянського періоду, оскільки конституційне будівництво в незалежній Україні базувалося, в тому числі, на основі напрацювань радянської доктрини державного (конституційного) права, а до прийняття Конституції України 1996 р. з моменту проголошення незалежності діяла Конституція УРСР 1978 р. із змінами та доповненнями. Водночас, конституційний процес радянської доби запропоновано розглядати як відхід від української конституційної традиції початку ХХ століття, яка була сформована на основі класичних ідей європейського конституціоналізму. Виявлено, що зміст Конституцій Української РСР був зумовлений тенденцією до інтеграції правових норм та принципів на території СРСР як союзної держави, що передбачала перевагу загальносоюзних конституційних актів над відповідними актами республіки, а також наступністю конституційного розвитку.

У підрозділі 2.3. «Конституційний процес початку – середини 90-х років ХХ століття» аналізується плідний період з точки зору генерації конституційних ідей та їх реалізації, зокрема, розглянуто перші конституційні акти та проекти Конституції України. Виявлено, що в процесі прийняття Декларації про державний суверенітет було чітко артикульовано потребу не просто у формально-юридичній розробці тексту Конституції, але й у ретельному опрацюванні та створенні відповідних конституційно-правових гарантій, тих базисних ідей, принципів та інститутів, які в майбутньому повинні були утворити основу державного ладу України та закласти конституційно-правовий фундамент для всього її подальшого розвитку.

Узагальнено питання значення проекту Конституції України від 01 липня 1992 р., для конституційного процесу в незалежній Україні. Адже у ньому було зроблено спробу принципово по-новому

переосмислити базові основи взаємодії між державою, суспільством і громадянином, а також представлено модель принципово нового конституційного ладу, який повинен був запровадити в Україні такий спосіб організації суспільних відносин, який би гарантував її сталий розвиток як демократичної, правової і соціальної держави, що активно взаємодіє та співпрацює з громадянським суспільством та його інститутами, існування та діяльність кожного з яких надійно захищена правом та відповідними правовими гарантіями. Також в аспекті становлення та утвердження конституціоналізму в проєкті 1992 р. було закріплено фундаментальні принципи обмеження влади правом, поділ влади, верховенство права, пріоритет прав і свобод людини і громадянина та їх невідчужуваний характер, виборність органів державної влади, незалежність суду, законність, верховенство конституції, функціонування системи органів місцевого самоврядування тощо. Виняткова роль та значення проєкту 1992 р. у конституційному процесі доби незалежної України полягала в тому, що саме в ньому було чітко й послідовно втілено ідеї конституціоналізму як єдиної практики організації та функціонування системи державної влади в Україні.

Виявлено, що норми проєкту Конституції від 27 травня 1993 р. відзначалися подальшим еволюційним поступом. У ньому було більш чітко закріплено принцип народного суверенітету, який було доповнено та конкретизовано через відповідні конституційні положення. Важливою новелою стало внесення коректив у формулювання конституційного змісту принципу поділу влади: це положення фактично містило дві частини, які передбачали як поділ державної влади, так й її єдність, яка повинна була забезпечуватись шляхом взаємодії усіх гілок влади. По суті, було запропоновано новий конституційний шлях розвитку державного ладу не через подальше удосконалення поділу повноважень, а через розробку механізмів взаємодії між різними органами державної влади. Важливим було уточнення та конкретизація норм і гарантій, які забезпечували розвиток громадянського суспільства в Україні та сприяли формуванню механізмів його взаємодії з державою.

У *підрозділі 2.4. «Політична реформа 2004 року та її вплив на конституційний процес»* оцінено характер, зміст та наслідки політичної реформи 2004 р. з погляду її впливу на конституційний процес в Україні. Виявлено, що важливим результатом аналізу наслідків політичної реформи 2004 р. у контексті сучасного конституційного процесу є усвідомлення правових причин її неефективності, а також розуміння ролі та значення процесуальних чинників, які мають жорстко та неухильно дотримуватись у ході модернізації Конституції України.

При цьому, загальна ідея конституційної модернізації повинна набути чіткого процесуального тлумачення, адже досі немає чіткості й узгодженості щодо того, в який саме спосіб можуть і повинні вноситись зміни до Конституції України, що, у свою чергу, збільшує рівень політичної напруги та збільшує поле потенційних конституційно-правових конфліктів. Відтак, доведено, що повернення до ідей парламентаризму та намагання реалізувати їх у конституційному процесі сучасної України повинно обов'язково враховувати всі ті недоліки у функціонуванні окремих конституційно-правових інститутів, які мали місце протягом 2004 – 2014 рр.

У Розділі 3 «Розвиток інститутів державної влади і місцевого самоврядування в сучасному конституційному процесі України» розглянуто конституційний процес через призму трансформації інститутів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема, проведено аналіз розвитку парламентаризму, розгляд питання реформування системи виконавчої влади, дослідження конституційно-правових аспектів розвитку інституту глави держави, характеристику процесу модернізації системи судових та правоохоронних органів, аналіз конституційно-правового розвитку основ місцевого самоврядування.

У підрозділі 3.1. *«Конституційний процес і розвиток парламентаризму в Україні»* автор доводить, що сучасний конституційний процес в Україні, що охоплює конституційну модернізацію та реформування системи державної влади, має своєю невід'ємною складовою й удосконалення діяльності законодавчої влади, зокрема, – парламенту України. Неупереджений аналіз конституційного процесу в незалежній Україні засвідчив, що історія українського парламентаризму – це не лише зміна складу парламенту України, але й постійний пошук найбільш ефективних форм його організації, механізмів його функціонування, засобів взаємодії з іншими гілками влади. Апробацію або принаймні моделювання інших способів організації парламенту в процесі діяльності консультативно-дорадчих органів з напрацювання змін до Конституції України автор вважає не «штучним щепленням», а об'єктивно необхідним у теоретичному та практичному аспектах кроком, здатним не лише істотно поліпшити реалізацію основних функцій парламенту та підняти на якісно новий рівень його діяльність, але й змінити суспільну думку щодо цього найважливішого органу державну влади для будь-якої демократичної країни.

Автор констатує, що удосконалення роботи українського парламенту повинно реалізовуватись не лише через загальне переосмислення принципу поділу влади з погляду його сучасних інтерпретацій, але й через обговорення та запровадження нових моделей організації парламенту, наприклад двопалатної, які повинні застосовуватись та апробуватись не на основі суб'єктивних політичних вподобань і волонтаристських рішень, а виключно на підставі науково обґрунтованого та системного бачення засобів оптимізації роботи як парламенту, так і всієї системи державної влади в цілому – як у контексті структурної модернізації самого парламенту, так і з погляду оптимізації його взаємодії з іншими органами державної влади. Також було виокремлено ключові проблемами сучасного парламентаризму в Україні в умовах парламентсько-президентської форми правління, які потребують вирішення.

У підрозділі 3.2. «*Реформування системи виконавчої влади в сучасному конституційному процесі*» увага автора зосереджується на процесі реформування виконавчої влади в Україні, що має доволі тривалу конституційну історію і бере свій початок ще з 90-х років минулого століття. Значною мірою роль реформування системи органів виконавчої влади у контексті сучасного процесу конституційної модернізації зумовлена тим, що як організація, так і функціонування виконавчої влади безпосередньо пов'язані з формою державного правління, а також з тими інститутами, що формуються у конституційному праві України в сфері забезпечення взаємодії різних органів та гілок державної влади. В роботі наголошується, що в цьому сенсі вже на рівні визначення основ конституційного ладу закладається певна конституційна модель організації і розвитку всієї системи виконавчої влади.

На думку автора, зберігає актуальність проблема завершення побудови цілісної різнорівневої системи виконавчої влади, яка була б спроможною реалізовувати не лише виконавчі функції, але й надійно забезпечувати та захищати права і свобод людини і громадянина, при цьому відповідаючи потребам держави у проведенні комплексних реформ у різних сферах державної політики та її євроатлантичному виборі, зокрема європейським стандартам належного управління державою, що означає зниження навантаження державного регулювання, підвищення якості надання послуг, забезпечення законності та передбачуваності адміністративних дій. Одним з основних факторів конкурентоспроможності держави та передумовою європейської інтеграції визначено формування внаслідок реформи дієвої

системи державного управління, спрямованої на побудову сучасної, цифрової та сервісно-орієнтованої держави, яка здатна продукувати комплексну державну політику, орієнтовану на потреби громадян, сталий суспільний розвиток та забезпечувати адекватне реагування на виклики.

У підрозділі 3.3. *«Конституційно-правові аспекти розвитку інституту глави держави»* доведено, що одним з визначальних напрямів конституційної модернізації в Україні має стати удосконалення інституту глави держави в частині більш чіткого конституційно-правового визначення його статусу, а також формування нових механізмів і гарантій його взаємодії з іншими органами державної влади. Автор рекомендує внесення до тексту Конституції України відповідних статей, які б врегулювали повноваження та функції Президента України в процесі його взаємодії з органами законодавчої, виконавчої і судової влади. Важливим кроком конституційного визначення статусу глави держави є закріплення основних принципів, якими він керується у своїй діяльності, зокрема, верховенства права; законності та верховенства Конституції й законів України над іншими нормативно-правовими актами; демократичності; гуманності та пріоритету прав і свобод людини і громадянина; поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову; персональної відповідальності за прийняті рішення; гласності. Водночас, за Президентом має бути збережено статус гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

У підрозділі 3.4. *«Конституційна модернізація і розвиток системи судових і правоохоронних органів в Україні»* простежено, що запровадження реальних змін в системі судової влади в контексті процесів конституційної модернізації вимагає глибоких змістовних трансформацій всієї судової системи, які забезпечували б, з одного боку, судам і суддям усі належні організаційні, фінансові та інші можливості для здійснення правосуддя, а, з іншого боку, – неухильне додержання суддями вимог Конституції України і закону. З цього погляду одними з ключових завдань конституційної модернізації в Україні постають: формування необхідних основ для розвитку незалежної судової влади, перебудови судової системи в напрямку її деідеологізації й гуманізації, приведення судочинства України у відповідність до європейських стандартів, підвищення рівня довіри до судів, сприяння створенню законодавства, норми якого відповідають основоположним принципам Конституції України та міжнародним стандартам законності,

доступності до суду, верховенства права та незалежності судової гілки влади, перетворення інституту правосуддя на ефективний механізм захисту прав і свобод людини.

Незважаючи на суттєві досягнення у реформуванні судової системи, головної мети – незалежності судової гілки влади досі не досягнуто: рівень довіри до судів залишається низьким; суддівський корпус чинить опір судовій реформі; політичні еліти продовжують намагатися контролювати судову гілку влади та використовувати її в своїх цілях.

У контексті нинішньої конституційної модернізації процес реформування системи правоохоронних органів в Україні також набуває нових обрисів, однак питання, чи надасть він державі і суспільству саме ту якість правоохоронної діяльності, яка б відповідала міжнародним стандартам та об'єктивним потребам українських громадян, суспільства і держави, залишається відкритим.

У підрозділі 3.5. «Удосконалення конституційно-правових основ місцевого самоврядування як складова конституційного процесу» визначено, що від часу ухвалення Конституції України та базових для місцевого самоврядування нормативно-правових актів суспільно-політична, економічна та правова ситуація в Україні суттєво змінилася. Тому, метою реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади або децентралізації стало приведення цього конституційного інституту відповідно до норм Європейської хартії місцевого самоврядування шляхом формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад. Автор переконаний, що сучасні законодавчі, конституційні норми повинні ґрунтуватися на засадах Європейської хартії місцевого самоврядування щодо організаційної, правової, фінансової, матеріальної, адміністративної самостійності цього інституту публічної влади, повсюдності його юрисдикції, а також на засадах децентралізації, деконцентрації, субсидіарності, розбудови європейської моделі адміністративно-територіального устрою.

У Розділі 4 «Актуальні проблеми конституційного процесу в сучасній Україні: теорія і практика реалізації» здійснено дослідження актуальних проблем конституційного процесу в сучасній Україні, яке передбачало виявлення політичних і правових детермінантів конституційного процесу, розгляд значення органів

конституційної юрисдикції в конституційному процесі, особливостей їх реформування, дослідження проблеми стабільності конституційного законодавства, аналіз конституційного процесу в контексті євроатлантичної інтеграції України.

У підрозділі 4.1. «Політичні і правові детермінанти конституційного процесу» з'ясовано співвідношення політики і права в конституційному процесі сучасної України. Вказано, що конституційне право повинно змінюватись і трансформуватись не під впливом поточних політичних обставин чи потреб, а через обґрунтування та усвідомлення загальносуспільної значущості конституційно-правового регулювання цих політичних відносин. Ще більш небезпечним видається автору привнесення політичних мотивів у процес конституційного судочинства, що не лише спотворює його результати, але й його сутність та суспільно-правове призначення. На сьогодні для України виняткового значення набуває відновлення прийнятного балансу між політичними та правовими факторами, які визначають характер протікання, зміст та спрямованість процесу конституційної модернізації. Автор застерігає від сприйняття як Конституції в цілому, так і конституційної модернізації зокрема, як елементів політичного процесу та інструментів політичної конкуренції. При цьому факт прийняття політичного рішення про початок конституційної модернізації не повинен сприйматись як визнання домінування політичних мотивів в процесі модернізації Конституції України, адже метою конституційного процесу є приведення системи конституційно-правового регулювання у відповідність не до партикулярних політичних потреб, а до загальносуспільних потреб, які визначають сутність та засоби конституційно-правового регулювання.

У підрозділі 4.2. «Роль органів конституційної юрисдикції в конституційному процесі сучасної України» виявлено важливу проблему діяльності Конституційного Суду, яка об'єктивувалась в останнє десятиліття минулого століття й донині зберігає свою актуальність, – питання політичної детермінованості в процесі прийняття тих чи інших рішень. Автор має на увазі не стільки політичні наслідки рішень Конституційного Суду, наявність яких є цілком об'єктивним фактом з огляду на специфіку тих питань, що розглядаються цим органом конституційної юрисдикції, скільки про «політичні мотиви», вплив яких є неприпустимим, оскільки ставить під загрозу суть конституційної юстиції. Доведено, що зміни до Конституції України 2016 р. та новий Закон України «Про Конституційний Суд України», прийняті в ході судової реформи, зняли цю проблему лише

частково, оскільки конституційне закріплення конкурсного відбору суддів Конституційного Суду не усунуло недоліків, притаманних попередньому способу формування Конституційного Суду. Зміна суб'єктів звільнення (тепер рішення про звільнення ухвалює безпосередньо Конституційний Суд) не забезпечує суддів від політичного тиску з боку суб'єктів призначення. Позитивно відзначаючи зміни до Конституції в частині реформування конституційного правосуддя, автор не вважає процес удосконалення конституційного законодавства завершеним.

У підрозділі 4.3. *«Конституційний процес у контексті проблеми забезпечення стабільності конституційного законодавства»* вказано, що світова практика розвитку конституціоналізму характеризується загальною тенденцією до посилення гарантій стабільності конституцій та постановням нових механізмів внесення змін і доповнень до них. Виявлено, що дедалі більшого визнання та поширення набуває практика введення до тексту конституцій «захищених статей» або «захищених розділів (частин)», які передбачають ускладнений порядок внесення змін до них, або взагалі унеможливають подібні зміни (за винятком прийняття нової Конституції).

Загальна логіка модернізації Конституції України передбачає трансформацію та паралельне посилення гарантій стабільності Конституції, які, з одного боку, максимально забезпечили б чітку відповідність законодавства нормам і положенням Конституції України, а з іншого, – дали б змогу розробити і запровадити нові механізми прийняття законів про внесення змін і доповнень до Конституції України. У цьому контексті автору видається доцільним закріпити на конституційному рівні парламентсько-всенародний спосіб внесення змін до Конституції України, до якого рівною мірою долучаються і парламент, і народ (завдяки конституційному інституту всенародного референдуму). При цьому коло суб'єктів, які можуть ініціювати через парламент внесення змін до Конституції України повинно охоплювати народ України, Верховну Раду України, Президента України, Верховний Суд та Конституційний Суд України (в частині, яка стосується охорони Конституції).

У підрозділі 4.4. *«Конституційний процес, стан і перспективи євроатлантичної інтеграції України»* доведено, що, незважаючи на істотну політичну детермінанту загального процесу євроатлантичної інтеграції України, його внутрішня логіка реалізується через процес правового реформування та зближення правових систем України країн-членів ЄС та країн-членів НАТО, пов'язаного насамперед із глибинним

процесом рецепції українським законодавством базових правових цінностей, стандартів і принципів, які притаманні як європейському праворозумінню в цілому, так і європейській практиці державотворення і правотворення. Автор стверджує, що особлива роль у цьому належить саме Конституції й конституційному праву, оскільки Основний Закон містить ті визначальні правові норми, цінності, принципи та ідеали, які втілюють спорідненість європейського та вітчизняного конституційного праворозуміння.

Констатовано, що зближення правових систем охоплює не лише формально-юридичне конституційне визнання, але й гарантування реальності основних державотворчих цілей, а саме: постановня України як правової, соціальної і демократичної держави, яка вступає в рівноправні взаємовідносини з громадянським суспільством, сприяє його розвитку та забезпечує оптимальні умови для функціонування його інститутів. Євроатлантична інтеграція в плані конституційної модернізації та конституційного процесу означає наповнення практичним змістом системи конституційних норм, що покликані утворити фундамент реального перетворення України на правову, соціальну і демократичну державу. В Україні євроатлантичну інтеграцію розглядають як основу реформ, спрямованих на втілення в життя суспільства найвищих європейських цінностей. Перспектива членства як в НАТО, так і ЄС лежить виключно в політичній площині і залежить від того, наскільки швидко та ефективно Україна реформуватиметься, утверджуючи принципи правової держави та зміцнюючи інститути демократії, притаманні західній конституційній практиці.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення й вирішення наукової проблеми, яка виявилася у формуванні доктринального підходу до конституційного процесу як складного динамічного явища трансформації конституційного ладу держави через його ретроспективний аналіз, виявлення та концептуалізацію актуальних проблем, а також формулювання теоретичних висновків і науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення цього процесу крізь призму модернізації та оновлення всієї системи правової взаємодії держави і суспільства в цілому.

Основні висновки зводяться до нижчезазначеного:

1. На сучасному етапі розвитку конституційного права можна виокремити два підходи до тлумачення змісту поняття конституційного процесу за критерієм загального тлумачення сутності правового явища. Перше, «вузьке» тлумачення конституційного процесу, передбачає його розгляд як самостійного виду судового процесу і одночасно як галузі процесуального права і процесуального законодавства України. Натомість, для другого, «широкого», характерне розуміння його як розвитку конституційного права і конституційного законодавства в цілому, пов'язаного з об'єктивною суспільно детермінованою необхідністю трансформацій системи конституційного права і конституційно-правового регулювання шляхом внесення змін до чинних актів або ж прийняття нових конституційних актів.

Застосування «широкого» підходу до визначення поняття конституційного процесу дає змогу включити до нього динамічно-історичну складову, яка передбачає врахування специфіки, закономірностей та характерних для тієї чи іншої держави конституційних змін. Зазначена складова може розглядатись як на відносно коротких історичних проміжках часу, так і протягом більш тривалих конституційних періодів, пов'язаних з процесом утвердження конституціоналізму в цілому або зі зміною певних «конституційних моделей».

Досліджуване в аспекті завдань конституційної модернізації в Україні загальне поняття конституційного процесу набуває ознак системності, позаяк описує зміни на рівні конституційного права загалом, які стосуються не одного інституту конституційного права (або їх групи), а системи конституційного права в цілому, що передбачає зміни на рівні основ конституційного ладу, вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина, конституційних основ організації і функціонування системи органів публічної влади, основ територіального устрою та місцевого самоврядування.

2. Процес демократизації Української держави на сучасному етапі має відбуватися в трьох пов'язаних між собою напрямках: а) як спосіб організації і функціонування системи державної влади; б) як практика розвитку суспільства та його публічної сфери, що передбачає наявність та практичну забезпеченість широкого кола прав і свобод громадян; в) як система взаємодії держави і громадянського суспільства, яке має реальні механізми впливу на діяльність держави через участь у прийнятті суспільно значимих рішень, контроль дій органів державної влади, їх посадових осіб. Конституційні зміни повинні стосуватись не

окремо взятих державного і суспільного ладу, а конституційного ладу в цілому як конституційно-правової категорії, яка охоплює основи і державного, і суспільного ладу України. Тому, конституційний процес в сучасній Україні не повинен сприйматись лише в рамках конституційного права, адже йдеться про докорінні демократичні зміни держави і громадянського суспільства, тоді як саме конституційне право є одночасно тим фундаментом і основою, які можуть надати процесу демократизації не лише відповідного стимулу та спрямованості, але й чіткої й легітимної конституційно-правової форми.

3. Соціальна держава може бути охарактеризована не лише як мета державотворчих і правотворчих процесів, але як одна з визначальних детермінант всього конституційного процесу в незалежній Україні. Конституційна інституціоналізація соціальної держави, яка передбачає удосконалення системи правових гарантій забезпечення соціального захисту, соціальної безпеки та соціального розвитку людини і громадянина, стає одним з елементів конституційного ладу. Подальша діяльність органів влади та інститутів громадянського суспільства у напрямі конституційної модернізації повинна бути спрямована не лише на удосконалення системи державної влади, але й на створення надійних гарантій реалізації принципів соціальної держави, що надасть поняттю соціальної держави не лише юридичне закріплення в тексті Конституції, але й комплексне конституційно-правове обґрунтування в системі чинного конституційного права.

4. Демократичний розвиток України, євроатлантична інтеграція, запровадження ідей конституціоналізму та спроможність процесу конституційної модернізації сприяти досягненню цих завдань залежить від ефективності забезпечення принципів правової держави як основи конституційного розвитку України. З огляду на специфіку та об'єктивний стан розвитку публічно-владних відносин в Україні, забезпечення верховенства права повинно тлумачитись не тільки в теоретико-аксіологічному сенсі, але й як складова комплексного реформування системи державної влади та її основних інститутів. Це передбачає завершення судово-правової реформи, збалансування повноважень органів законодавчої і виконавчої гілок державної влади, неухильне дотримання принципів верховенства Конституції та стабільності конституційного законодавства, удосконалення механізмів та забезпечення всіх форм народовладдя, розширення повноважень органів місцевого самоврядування.

5. Реалізація принципу поділу державної влади в сучасних умовах державотворення повинна супроводжуватись відповідними

конституційними змінами в частині встановлення і конкретизації форми державного правління, адже значною мірою те, в який спосіб розподіляються повноваження та компетенція між органами державної влади залежить від форми правління.

6. Всебічне розуміння тих закономірностей і тенденцій, які визначають конституційний розвиток України на початку XXI століття передбачає вивчення історичного виміру конституційних традицій і трансформацій різних періодів, що має важливе у теоретичному і практичному сенсі значення для адекватного усвідомлення того, в який спосіб конституціоналізм утверджувався на українських теренах. Базовими конституційними ідеями і принципами державного і суспільного устрою, які знайшли юридично-формалізоване відображення у конституційних актах та зумовили об'єктивний зміст конституційного процесу початку XX століття стали: принцип народного суверенітету, ідея гарантування місцевого самоврядування, система прав і свобод людини і громадянина на основі теорії природного права, система органів державної влади, принцип стабільності конституційного законодавства.

7. Конституційні акти радянської України з великим застереженням можна віднести до групи основних законів держави, оскільки вони були створені та функціонували в умовах «особливого» конституціоналізму, відповідно до принципів якого конституція розглядається як інструмент політичного верховенства з боку економічно пануючого класу. Водночас запроваджена радянськими конституційними актами система центральних та місцевих органів влади формально містила ідеї народного представництва (представницький характер органів влади, відповідальність їх перед народом, виключну законодавчу функцію верховного представницького органу), які певною мірою отримали своє відображення в конституційному процесі незалежної України. Навіть формальне закріплення прав на конституційному рівні з урахуванням міжнародно-правових зобов'язань СРСР містило ознаки руху до класичних ідей конституціоналізму в питанні обмеження влади та участі особи в управлінні державою, створювало передумови для суспільних рухів за права людини.

8. Становлення вітчизняного конституціоналізму доби незалежної України розпочалося разом із проголошенням незалежності, а також з початковою роботою провідних українських юристів над проектом Конституції України. У Декларації про державний суверенітет та Акті проголошення незалежності України було визначено головні орієнтири державотворення і правотворення та закладено основи сучасного

конституційного процесу. Розробниками концепції нової Конституції України у 1991 році було внесено положення щодо основ державного ладу України, які передбачали обов'язкове закріплення: демократичного характеру Української держави, визначення форми правління і форми державного устрою, плюралізму (політичного, економічного та ідеологічного), багатопартійності, розвитку місцевого самоврядування, верховенства права, пріоритету прав і свобод людини і громадянина як універсального орієнтира та критерія визначення ефективності Української держави.

9. Критичні оцінки сучасного стану державної влади в Україні, а також гарантування надійних механізмів впливу громадянського суспільства на державу та її органи підвищують актуальність та значимість науково-юридичного вивчення досвіду політичної реформи 2004 р., та конституційних змін запропонованих після Революції Гідності, яким було запропоновано нову конституційну модель організації і функціонування публічної влади та запроваджено парламентсько-президентську республіку. Повернення до ідей парламентаризму та намагання реалізувати їх у конституційному процесі сучасної України повинно обов'язково враховувати всі ті недоліки у функціонуванні окремих конституційно-правових інститутів, які мали місце протягом 2004–2014 років.

10. Конституційний процес у незалежній Україні має своєю невід'ємною частиною реформування парламенту як вищого органу законодавчої влади в Україні. Одним з перспективних аспектів реформування є зміна організації парламенту та вдосконалення структури парламенту, що дозволить не лише забезпечити регіональне представництво всіх територій, але й оптимізувати діяльність самого парламенту, підвищити якість законотворчої та законодавчої діяльності, уникнути штучних політичних конфліктів та передвиборчого популізму. Зазначену перспективу слід розглядати не з погляду перспективи федералізації України, а під кутом зору можливостей для розв'язання низки фундаментальних проблем, адже наразі неспроможність парламенту професійно та ефективно діяти, гармонійно поєднувати загальнонаціональні і регіональні інтереси, приймати якісні закони, ставить під удар не тільки майбуття парламентаризму в Україні, але й подальше існування України саме як демократичної держави у її сучасних кордонах. Тому вдосконалення моделі формування парламенту в Україні має стати предметом прискіпливої уваги під час подальшої розробки змін до Основного Закону держави, а також в ході

напрацювання конкретних пропозицій щодо реформування законодавчої влади в Україні.

11. Основними проблемами сучасного парламентаризму в Україні в умовах парламентсько-президентської форми правління можна вважати: надмірну концентрацію влади в президентській посаді (розширення президентської вертикалі та зміцнення президентської влади), що суперечить парламентсько-президентській формі правління в Україні і де-факто звужує конституційні повноваження парламенту; високий рівень недовіри громадян до Верховної Ради України як вищого представницького органу держави, що вказує на необхідність продовження реформування парламенту для підвищення ефективності, відкритості і прозорості парламентської діяльності. Йдеться про необхідність розв'язання питань політичної корупції, декларування доходів депутатів та конфлікту інтересів у парламенті, низької якості законодавчих ініціатив, в тому числі змін до Конституції (пріоритет швидкості ухвалення законопроектів над якістю матиме негативні наслідки для парламентаризму загалом), визначення статусу коаліції та опозиції як базових структурних елементів Верховної Ради України.

12. Проблема реформування виконавчої влади має не тільки загальнотеоретичне значення: у контексті сучасного конституційного процесу вона повинна вирішуватись, з одного боку, з урахуванням принципу поділу влади та його конституційних гарантій, а з іншого боку, – через визначення тих інституційних кореляцій, які виникають між порядком організації та функціонування виконавчої влади і формою державного правління. У цьому сенсі в умовах триваючої конституційної модернізації та реалізації ідеї децентралізації влади зберігає свою актуальність завершення побудови цілісної різнорівневої системи виконавчої влади, яка б була спроможна реалізовувати не лише виконавчі функції, але й надійно забезпечувати та захищати права і свобод людини і громадянина.

13. Одним з визначальних напрямів конституційної модернізації в Україні має стати удосконалення інституту глави держави в частині більш чіткого конституційно-правового визначення його статусу, а також формування нових механізмів і гарантій його взаємодії з іншими органами державної влади. Видається доцільним внесення до тексту Конституції України змін, які б врегулювали повноваження та функції Президента України в процесі його взаємодії з органами законодавчої, виконавчої і судової влади. Відсутність законодавчого акта, який би визначав особливості правового статусу Президента України залишається актуальною проблемою, яка потребує вирішення в ході

конституційної модернізації. Серед позитивних зрушень останніх років – врегулювання процедури імпічменту президента. Однак процес удосконалення конституційно-правового статусу Президента України не можна вважати завершеним і від його успішності значною мірою залежать перспективи розвитку системи державної влади, оскільки інститут глави держави залишається одним з основних у конституційному розвитку незалежної України.

14. Між розвитком судової влади та процесом конституційної модернізації простежується складний зв'язок діалектичного характеру в умовах якого, з одного боку, проблеми функціонування судової гілки влади зумовлюють потребу у вдосконаленні системи конституційних гарантій її належного функціонування, а з іншого – процес конституційної модернізації охоплює реформування судової влади, забезпечення основоположних принципів правосуддя як одного з головних способів охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина. Головними завданнями конституційної модернізації в Україні постають: формування необхідних основ для розвитку незалежної судової влади, перебудова судової системи в напрямку її деідеологізації і гуманізації, приведення судочинства України у відповідність до європейських стандартів, підвищення рівня довіри до судів, сприяння створенню законодавства, норми якого відповідають основоположним принципам Конституції України та міжнародним стандартам законності, доступності до суду, верховенства права та незалежності судової гілки влади, перетворення інституту правосуддя на ефективний механізм захисту прав і свобод людини. Незважаючи на суттєві досягнення у реформуванні судової системи, головної мети – незалежності судової гілки влади досі не досягнуто: рівень довіри до судів залишається низьким; суддівський корпус чинить опір судовій реформі; політичні еліти продовжують намагатися контролювати судову гілку влади та використовувати її в своїх цілях.

15. Реформування системи правоохоронних органів в Україні, зокрема – органів прокуратури, у багатьох випадках передбачає внесення змін до Конституції України. Розвиток системи правоохоронних органів України постає як один з найважливіших складових елементів забезпечення системи функцій держави і одночасно як одна з найважливіших сфер конституційного регулювання у сучасних умовах, навіть незважаючи на вилучення Розділу VII «Прокуратура» з Конституції України. Перший етап реформування органів прокуратури полягав у позбавленні її невластивих функцій. Тепер в Україні діє прокуратура, яка здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в

суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

16. Реформа місцевого самоврядування усунула низку недоліків розвитку місцевого самоврядування попередніх етапів державотворення і продемонструвала, що децентралізація є запорукою ефективного територіального розвитку, демократизації і забезпечення народовладдя. Сформована законодавча база розвитку територіальних громад відповідає європейським засадам розвитку місцевого самоврядування, однак сам процес реформування далекий від завершення, він потребує врахування набутого досвіду і подальшого удосконалення законодавчої бази – без внесення змін до Конституції щодо децентралізації владних повноважень її не можна вважати завершеною. Це стосується також: 1) внесення змін до або прийняття нової редакції законів про місцеве самоврядування, про місцеві державні адміністрації, щоб чітко розмежувати повноваження між органами влади; 2) прийняття закону про місцевий референдум, врегулювання на законодавчому рівні питання державного нагляду за законністю рішень органів місцевого самоврядування; 3) прийняття закону про засади адміністративно-територіального устрою.

17. Проблема визначення характеру співвідношення політики і права у конституційному процесі повинна досліджуватись на двох рівнях: 1) загальнотеоретичному – конституційний процес розглядається безвідносно до конкретних соціально-історичних обставин його перебігу; 2) практичному – конституційний процес аналізується в контексті сучасного стану та перспектив розвитку незалежної України.

Постаючи самостійними категоріями «конституційний процес» і «політичний процес», є водночас пов'язаними в умовах правової державності з тієї причини, що у правовій державі право визначає загальні параметри, норми та правила взаємодії основних суб'єктів політики, встановлює та закріплює базові цінності та цілі державної політики в основних сферах суспільного і державного розвитку. Тому для конституційного процесу у правовій і демократичній державі політичні детермінанти можуть відігравати лише роль зовнішніх факторів щодо тієї чи іншої діяльності в частині конституційної модернізації.

18. Наявність ефективної, неупередженої та політично незаангажованої системи конституційної юстиції є однією з ключових гарантій належного дотримання процедурних норм в ході конституційного процесу, а також збереження вихідних державотворчих і правотворчих орієнтирів. Важливою проблемою діяльності Конституційного Суду, яка об'єктивувалась в останнє десятиліття минулого століття і донині зберігає свою актуальність, є питання політичної детермінованості у процесі прийняття тих чи інших рішень. Зміни до Конституції України 2016 року та Закон України «Про Конституційний Суд України», прийняті в ході судової реформи, вирішили цю проблему лише частково, оскільки конституційне закріплення конкурсного відбору суддів Конституційного Суду не усунуло недоліків, притаманних попередньому способу формування Конституційного Суду. Однак в цілому реформування Конституційного Суду України з метою забезпечення його незалежності і неупередженості є прикладом вдало модернізованої конституційної юстиції, серед основних переваг якої: 1) чітке визначення статусу Конституційного Суду та позбавлення його невластивих функцій (офіційного тлумачення законів); 2) розширення кола повноважень Конституційного Суду (висновки про конституційність питань для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою); 3) підвищення і конкретизація вимог до кандидатів на посаду судді Конституційного Суду (мінімального порогу стажу професійної діяльності), конституційне закріплення конкурсного відбору суддів; 4) трансформація недоторканності суддів Конституційного Суду та розширення кола підстав для припинення повноважень судді Конституційного Суду; 5) запровадження конституційної скарги та змін в конституційному провадженні; 6) посилення незалежності Конституційного Суду у вигляді гарантій щодо його фінансування та належних умов діяльності.

19. Проблема забезпечення стабільності Конституції має діалектичну природу і зумовлюється специфікою існування та розвитку будь-якого суспільства, якому притаманні одночасно і динамізм, і усвідомлення потреби гарантування стабільності основ суспільної взаємодії як цілісної та життєздатної системи. Загальна логіка конституційного процесу в незалежній Україні передбачає трансформацію та паралельне посилення гарантій стабільності Конституції, які, з одного боку, максимально забезпечили б чітку відповідність законодавства нормам і положенням Конституції України, а з іншого, – дали б змогу розробити і запровадити нові механізми

прийняття законів про внесення змін і доповнень до Конституції України. У цьому контексті видається доцільним закріпити на конституційному рівні парламентсько-всенародний спосіб внесення змін до Конституції України, за якого коло суб'єктів, які можуть ініціювати через парламент внесення змін до Конституції України повинно охоплювати народ України, Верховну Раду України, Президента України, Верховний Суд України та Конституційний Суд України (в частині, яка стосується охорони Конституції).

20. Дослідження сучасного конституційного процесу в Україні актуальне не лише у власне національному аспекті, але й з погляду поглиблення євроатлантичної інтеграції і формування конституційно-правової основи для практичного втілення фундаментальних європейських правових цінностей та правових стандартів. Зближення правових систем України та ЄС передбачає не лише формально-юридичне конституційне визнання, але й гарантування реальності основних державотворчих цілей. Такими цілями є постання України як правової, соціальної і демократичної держави, яка вступає у рівноправні взаємовідносини з громадянським суспільством, сприяє його розвитку та забезпечує оптимальні умови для функціонування його інститутів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, які відображають основні результати дисертації:

1. Яковлев А. А. Конституційний процес у сучасній Україні: теоретичні основи і правова практика: монографія. Харків: Право, 2020. 352 с.
2. Яковлев А. А. Конституційний процес в Україні 1991–1996 років: ретроспективний погляд на проблему. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 135-144.
3. Яковлев А. А. Конституційно-правовий досвід зміни форми державного правління в Україні (2004–2010 рр.). *Держава і право*. 2012. Вип. 58. С. 117-122.
4. Яковлев А. А. Конституційні акти початку 90-х років ХХ століття в процесі формування основ державного ладу України. *Приватне право і підприємництво*. 2013. Вип. 12. С. 17-21.

5. Яковлев А. А. Розвиток виборчої системи як складова сучасного конституційного процесу в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 6. С. 24-31.

6. Яковлев А. А. Конституційний процес як засіб демократизації сучасної України. *Право України*. 2013. № 8. С. 114-122.

7. Яковлев А. А. Принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина у сучасному конституційному процесі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Право*. 2013. Вип. 16. С. 58-62.

8. Яковлев А. А. Структурна організація і діяльність парламенту: актуальні проблеми конституційного процесу в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 12. С. 55-61.

9. Яковлев А. А. Правові основи модернізації системи місцевого самоврядування як фактор конституційного процесу в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 81-89.

10. Яковлев А. А. Проблеми законності і її забезпечення в процесі конституційної модернізації України. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 3. С. 26-36.

11. Яковлев А. А. Конституційний процес і проблема стабільності конституційного законодавства. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 4. С. 33-45.

12. Яковлев А. А. Конституційний процес в контексті європейської інтеграції України: правовий аспект. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2016. № 1 (87). С. 95-103.

13. Яковлев А. А. Співвідношення політики і права у конституційному процесі: проблеми теорії і практики. *Економічна теорія та право*. 2016. № 1 (24). С. 224-238.

14. Яковлев А. А. Актуальні проблеми забезпечення верховенства права і конституційний процес в Україні. *Юридична Україна*. 2016. № 3-4. С. 32-38.

15. Яковлев А. А. Соціальна держава і проблеми її конституційного вдосконалення в умовах сучасного розвитку України. *Юридична Україна*. 2016. № 5-6. С. 15-22.

16. Яковлев А. А. Конституційний Суд України і його роль у конституційному процесі: досвід доби незалежності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 47-56.

17. Яковлев А. А. Розвиток інституту глави держави: досвід і сучасність України. *Право та інновації*. 2016. № 3 (15). С. 34-40.

18. Яковлев А. А. Принцип разделения государственной власти и его обеспечение в конституционном процессе современной Украины. *Leges Si Viata*. 2016. № 11/2 (299). С. 164-168.

19. Яковлев А. А. Конституційні акти початку ХХ століття в історії конституційного процесу в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (87). С. 96-104.

20. Yakovliev Andrii A., Tomkina Olena O. Issues of the Modern Constitutional Process: The Moral Foundation of Public Authority (in the Aspect of Legal Guarantees of Democracy). *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2018. Vol. IX. Issue 7 (37). P. 2457-2463.

21. Яковлев А. А. Питання євроатлантичної інтеграції в сучасному конституційному процесі України. *Science Rise: Juridical Science*. 2019. № 3 (9). С. 12-16.

22. Яковлев А. А. Поняття конституційного процесу в сучасній науці конституційного права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 3-2. С. 23-30.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження

23. Яковлев А. А. Діалектика стабільності та динаміки змін в конституційному процесі сучасної України. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Національної академії правових наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України» (м. Харків, 20–21 листопада 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 310-313.

24. Яковлев А. А. Загальна характеристика конституційного процесу в Україні. *Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13–14 квітня 2018 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 10-14.

25. Яковлев А. А. Конституційний процес і конституційна процедура: співвідношення понять. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 26–27 жовтня 2018 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2018. С. 24-27.

26. Яковлев А. А. До проблеми визначення поняття «конституційний процес». *Сучасне правотворення: питання теорії та практики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції

(м. Дніпро, 31 травня–1 червня 2019 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2019. С. 50-52.

27. Яковлев А. А. Роль правових позицій Конституційного Суду України для розвитку конституційного процесу. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 14–15 червня 2019 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 44-46.

28. Яковлев А. А. Деякі аспекти формування концепції соціальної держави. *Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 15–16 травня 2020 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 32-34.

29. Яковлев А. А. Принципи соціальної держави та їх значення для конституційного процесу. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 4–5 вересня 2020 р.). Харків: ГО «Східноукраїнська наукова юридична організація», 2020. С. 48-52.

30. Яковлев А. А. Стабільність конституційного законодавства та її вплив на конституційний процес. *Цифрові трансформації України 2020: виклики та реалії: зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 1 за матеріалами круглого столу* (м. Харків, 18 вересня 2020 року) / за ред. А. В. Стріжкової. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. С. 204-209.

31. Яковлев А. А. Принципи правової держави та їх забезпечення у розвитку конституційного процесу. *Стратегії підприємницької діяльності в інтересах сталого розвитку малого і середнього інноваційного підприємництва: зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 2 за матеріалами II круглого столу* (м. Харків, 16 листопада 2020 року) / за ред. А. В. Стріжкової. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. С. 183-189.

АНОТАЦІЯ

Яковлев А. А. Конституційний процес в Україні: теоретичні і практичні аспекти реалізації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних

наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021.

У дисертації здійснено дослідження теоретичних і методологічних засад конституційного процесу в Україні, зокрема, встановлено поняття конституційного процесу в сучасній науці конституційного права, розглянуто його як фактор демократизації держави, позиціоновано принципи соціальної державності в сучасному конституційному процесі та вивчено принципи правової держави в контексті забезпечення конституційного процесу.

За допомогою ретроспективного конституційно-правового аналізу досліджено конституційний процес в Україні ХХ – поч. ХХІ ст., розглянуто конституційні акти національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., конституційні акти радянського періоду та проаналізовано конституційний процес незалежної України.

Висвітлено конституційний процес через призму трансформації інститутів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема здійснено аналіз розвитку парламентаризму, розгляд питання реформування системи виконавчої влади, дослідження конституційно-правових аспектів розвитку інституту глави держави, характеристики процесу модернізації системи судових та правоохоронних органів, аналіз конституційно-правового розвитку основ місцевого самоврядування.

Досліджено актуальні проблеми конституційного процесу в сучасній Україні, а саме, виявлено політичні і правові детермінанти конституційного процесу, розглянуто значення і роль органів конституційної юрисдикції у конституційному процесі, особливості їх реформування, вивчено проблеми стабільності конституційного законодавства, проаналізовано конституційний процес в контексті євроатлантичної інтеграції України.

Ключові слова: конституційний процес, конституційний лад, конституційне право, конституційне законодавство, парламентаризм, демократизація.

АННОТАЦИЯ

Яковлев А. А. Конституционный процесс в Украине: теоретические и практические аспекты реализации. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2021.

В диссертации проведено исследование теоретических и методологических основ конституционного процесса в Украине, в частности раскрыто понятие конституционного процесса в современной науке конституционного права, рассмотрено как фактор демократизации, позиционированы принципы социальной государственности в современном конституционном процессе и изучены принципы правового государства в контексте обеспечения конституционного процесса.

Выделены два подхода к содержанию конституционного процесса в современных конституционно-правовых исследованиях по критерию общего толкования его сущности: 1) «узкое» рассмотрение конституционного процесса как самостоятельного вида судебного процесса и одновременно как отрасли процессуального права и процессуального законодательства Украины; 2) «широкое» понимание его как развития конституционного права и конституционного законодательства в целом, что связано с объективной общественно-детерминированной необходимостью трансформации системы конституционного права и конституционно-правового регулирования путем внесения изменений в действующее законодательство или принятия новых конституционных актов.

Обоснованы три направления, по которым должен происходить процесс демократизации Украинского государства на современном этапе: а) как способ организации и функционирования системы государственной власти; б) как практика развития общества и его публичной сферы, предполагающая наличие и практическую обеспеченность широкого круга прав и свобод граждан; в) как система взаимодействия государства и гражданского общества.

С помощью ретроспективного конституционно-правового анализа исследован конституционный процесс в Украине XX – нач. XXI века, изучены конституционные акты национально-освободительной борьбы 1917–1921 гг., конституционные акты советского периода и проанализирован конституционный процесс независимой Украины. Изучение исторического измерения конституционных традиций и трансформаций, присущие Украине в кон. и в нач. XX в. предпринято с целью всестороннего понимания тех закономерностей и тенденций,

которые определяют конституционный развитие Украины в нач. XXI века.

Определен двухуровневый характер исследования соотношения политики и права в конституционном процессе: 1) общетеоретический – конституционный процесс рассматривается безотносительно к конкретным социально-историческим обстоятельствам его течения; 2) практический – конституционный процесс анализируется в контексте современного состояния и перспектив развития независимой Украины.

Конституционный процесс освещен через призму трансформации институтов государственной власти и местного самоуправления, в частности предприняты анализ развития парламентаризма, рассмотрение вопроса реформирования системы исполнительной власти, исследование конституционно-правовых аспектов развития института главы государства, характеристика процесса модернизации системы судебных и правоохранительных органов, анализ конституционно-правового развития основ местного самоуправления.

Выделены перспективные аспекты реформирования парламента как высшего органа законодательной власти в Украине. Сформулированы предложения по реформированию института главы государства в виде более четкого конституционно-правового определения его статуса и формирования новых механизмов и гарантий взаимодействия с другими органами государственной власти путем внесения изменений в Конституцию и принятия специализированного закона, который конкретизировал бы статус и полномочия Президента Украины.

Исследованы актуальные проблемы конституционного процесса в современной Украине, а именно выявлены политические и правовые детерминанты конституционного процесса, рассмотрены значение и роль органов конституционной юрисдикции в конституционном процессе, особенности их реформирования, изучены проблемы стабильности конституционного законодательства, проанализирован конституционный процесс в контексте евроатлантической интеграции Украины. Предложен новый механизм внесения изменений в Конституцию Украины, в частности парламентско-всенародный, при котором круг субъектов, которые могут инициировать через парламент внесение изменений в Конституцию Украины, включает народ Украины, Верховную Раду Украины, Президента Украины, Верховный Суд Украины и Конституционный Суд Украины.

Ключевые слова: конституционный процесс, конституционный строй, конституционное право, конституционное законодательство, парламентаризм, демократизация.

SUMMARY

Yakovliev A. A. The constitutional process in Ukraine: theoretical and practical aspects of implementation. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis to obtain the scientific degree of Doctor of Law in specialty 12.00.02 «Constitutional law; municipal law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The research of theoretical and methodological bases of constitutional process in Ukraine is carried out in the paper, in particular the concept of constitutional process in modern science of constitutional law is established, it is considered as a factor of democratization of the state, the principles of social statehood in modern constitutional process and the principles of the rule of law in the context of ensuring the constitutional process are studied.

With the help of retrospective constitutional and legal analysis, the constitutional process in Ukraine of the XX – early XXI centuries is studied, the constitutional acts of the national liberation struggle of 1917–1921 and the constitutional acts of the Soviet period are examined, the constitutional process of independent Ukraine is analyzed.

The constitutional process through the prism of transformation of institutions of state power and local self-government is highlighted, in particular the analysis of development of parliamentarism, consideration of reforming of system of executive power, research of constitutional and legal aspects of development of institute of the head of state, characteristic of process of modernization of system of judicial and law enforcement bodies, analysis of the constitutional and legal development of the foundations of local self-government are conducted.

The top problems of the constitutional process in modern Ukraine are studied, in particular the political and legal determinants of the constitutional process are revealed, the significance and role of constitutional jurisdiction in the constitutional process, peculiarities of their reforming are considered, the problems of constitutional legislation stability are studied.

Key words: constitutional process, constitutional order, constitutional law, constitutional legislation, parliamentarism, democratization.

Підписано до друку ____2021 р. Формат 60х90 1/16.
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн. друк. арк. 1,7. Облік.-вид. арк. 1,9.
Тираж 150 прим. Зам. № _____

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77